

מסכת מכות, דף ב

'כיצד העדים נעשים זוממין...' – הנושא העיקרי של המסכת הוא מלקות, ולכאורה היה לו לתנא לפתוח ב'אלו הן הלוקין' (פרק שלישי) – אלא לפי שהמלקות נאמרו בתורה בפרשת עדים זוממין (כמו שלמדו להלן בגמרא), לכך פתח התנא בדיני עדים זוממין. ועוד, לפי המבואר בגמרא בסמוך, התנא ממשיך לעסוק בדין שעמד בו בסיום מסכת סנהדרין, בענין עדים זוממין (עפ"י ריטב"א).

'כיצד העדים נעשים זוממין, מעדיין... אין אומרים יעשה זה בן גרושה... אלא לוקה' – עבר התנא לדבר בלשון יחיד [והלא אין העדים נעשים זוממין עד שיוזמו כולם] – לפי שנקט את לשון הכתוב: ועשיתם לו (עפ"י ריטב"א).

יש להוסיף, היות ודין המלקות שנאמר במשנה נדרש להלן מן הכתוב '...והרשיעו את הרשע, והיה אם בן הכות הרשע', הרי שנקט הכתוב לשון יחיד הגם שמדובר בהכרח כשהרשיעו את שני העדים ושניהם לוקין. וכל זה נרמז בדברי התנא בכך שגם הוא נקט 'לוקה' הגם שמדובר על 'עדים'. עוד יש לומר בפשטות שעבר לדבר בלשון יחיד, שלא ישתמע 'לוקין ארבעים' בין שניהם, לכך אמר 'לוקה ארבעים' – כל אחד מהם, כדתנן בסיפא (ה). שאין משלשין במלקות, וכל שכן במלקות שמשום 'לא תענה'. ע"ע: גבורת ארי; כוס הישועות; שעורי ר' שמואל.

'או בן חלוצה' – כתבו כמה ראשונים (רמב"ן ריטב"א ועוד) שנקט התנא 'חלוצה' אגב גררא [כדמצינו בשאר מקומות], שהרי החלוצה אסורה לכהן מדרבנן ואין הבן נעשה חלל מן התורה, וכיצד ילקו העדים מלקות ארבעים בעדות כזו.

ואולם האחרונים צידדו בדבר, שהרי סוף סוף בעדותם ב"ד פוסלים אותו מן הכהונה ומפסידים אותו תרומה וכו', והרי העדים עברו על איסור תורה של 'לא תענה ברעך עד שקר', ומדוע לא ילקו מלקות של תורה.

כן הקשה הגרעק"א (בתשובה קעט). וכן נקט ערוך לנר ודייק כן מדברי הר"ן. וע' פנ"י. וכן דייקו מדברי הרמב"ם, שאף בבן חלוצה לוקין.

בספר חזון יחזקאל ועוד אחרונים תלו שאלה זו בחקירה האם חיוב מלקות הוה יסודו כשאר חיובי מלקות שבתורה, על ההמראה של אזהרת התורה, ואף כאן לוקה משום 'לא תענה', או שמא הוא בא כתחליף לעונש 'ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו' [ותלו זאת בשני תירוצי התוס'. ויש מקום לדחות], שלפי צד זה האחרון יש לומר באופן שמדין תורה אין בעצם עדותם כלום [הגם שנגררות נפקותות צדדיות, בעיקר העדות מיהא אין חל שום דין מהתורה] – אינם לוקין, כי אין כאן שייכות לכאשר זמם, הגם שעברו על 'לא תענה' דאורייתא.

וכן תלו חקירה זו בנידון המובא בשיטה מקובצת (ב"ק עה:), כאשר הבעל-דין מודה לדברי העדים שהוזמו – האם ע"י הודאתו נפטור אותם ממלקות אם לאו.

וע"ע קהלות יעקב א; חדושי הגרא"א דסלר, לקוטי הש"ס; שעורי ר' שמואל קדושין עמ' רב-רג; שו"ת אג"מ חו"מ ח"א סו"ס ט; אבי עזרי (קמא) עדות כ,ה; בירור הלכה, ועוד.

'אלא לוקה ארבעים' – אם תאמר, מדוע אינו משלם לו מה שזמם להפסידו אכילת תרומה ושאר מתנות כהונה? יש לומר גרמא בעלמא הוא ופטור. ואפילו לדעת הדין 'דינא דגרמי' – דוקא כשגרם והפסיד, אבל זה לא גרם בפועל הפסד כלל, ורחמנא אמר כאשר זמם לעשות לאחיו ולא כאשר זמם לגרום. ועוד יש לתרץ, כיון שאינך מקיים בהם 'כאשר זמם' לכל תשלומי הממון, שהרי אף לבניו של זה היה מפסיד מהם מתנות כהונה ואינו חייב לשלם להם, אף לו אינו משלם כלום, שאין מקיימים 'כאשר זמם' לחצאין כמו שאמרו בגמרא (רמב"ן).

'תנא התם קאי, כל הזוממין מקדימין... ויש עדים זוממין אחרים שאין עושין בהם דין הומה כל עיקר, אלא מלקות ארבעים. כיצד, מעידין אנו...' – קשה, מה תשובה יש כאן על קושייתנו 'כיצד אין העדים נעשין זוממין מיביעא ליה'?

ונראה שכך הכוונה: ודאי פירוש 'כיצד העדים נעשים זוממין' – כלפי דין הומה גמורה קאמר – ועשיתם לו כאשר זמם, אלא שתחילה פתח התנא לפרש את קולי תורת הומה, אותן עדויות שאין מתקיים בהן דין הומה במלואו, ולבסוף חוזר ומפרש מה שפתח, אותם שמקיימים בהם 'כאשר זמם' ממש. והסיבה שפתח באלו שאין בהם דין הומה גמור, משום שממשיך לעסוק בקולי הומה שדובר עליהן בסוף סנהדרין (ריטב"א).

(ע"ב) ר' יוחנן אומר: קל וחומר, ומה הוא שעשה מעשה במזיד אינו גולה, הן שלא עשו מעשה במזיד, אינו דין שלא יגלו' – נראה שכאן אין שייך לפרוך כדלעיל, מכך שגלתה תורה שהסוקל אינו נסקל הרי שהחמירה בעדים זוממין במחשבה יותר מבמעשה, הלכך דין הוא שיגלו אעפ"י שהעושה מעשה במזיד אינו גולה (כן הקשה ב'ערוך לנר') –

כי נראה שעיקר טעמו של ר' יוחנן הוא מצד הסברא, שאין לחייב גלות במזיד, רק חיזוק הדבר ב'קל וחומר', שאם ברוצה ממש חילקה תורה בין שוגג למזיד, ודאי שבעדים זוממין שלא רצחו אלא זממו בלבד, אין לנו ללמוד מרוצה בשגגה. ועל כן, גם אם נאמר שמחשבה חמורה ממעשה, הלא מכל מקום אין לנו ללמוד מזיד משוגג.

'אלא רמז לעדים זוממין שלוקין מן התורה מנין...' – אף על פי שנקט 'רמז', ילפותא גמורה היא. [וכן מצינו (בבב"ב פ:): 'רמז ליחוד... ע"ש. וע' זבחים יז.] (עפ"י הרמב"ן בספר המצוות שורש ג. ובסנהדרין מו: 'רמז לקבורה מן התורה... ומשמע בהמשך דילפותא גמורה היא מריבוי 'תקברנו' ע"ש. וכן מבואר בתורת האדם לרמב"ן). ובחדושי הגרא"א דסלר (בלקוטי הש"ס) כתב על פי דברי התוס' להלן ד: 'ש'הצדיקו... נצרך לגזרה שוה ואינו מיותר לדרשה זו, וכתב שעיקר דין המלקות הוא מהלכה למשה מסיני, והביא עולא רמז בעלמא מפסוק זה. ויש מקום לקיים דבריו לשיטת הרמב"ם בספר המצוות שם, אך לא לשיטת הרמב"ן. וכבר העיר בדבר מהרצ"ה חיות בהגותיו, ע"ש. וע' סנהדרין פא 'היכא רמיזא, ובמובא ביוסף דעת שם.

'משום דהוי לאו שאין בו מעשה' – וגם לדעת הסובר עקימת שפתים הוי מעשה – שונה עדות 'הואיל וישנן בראיה / באי(ה)' (עפ"י סנהדרין סה: ושם נתבאר. ואמנם שם מדובר לענין חיוב קרבן חטאת אבל היינו הך. וע' ב"ק ה. דרחמנא קריה מעשה דכתיב 'עשיתם לו כאשר זמם לעשות'. ואעפ"כ נחשב לאו שאין בו מעשה כדלהלן ד: וכמוש"כ התוס' בשבועות כא. ד"ה חוץ).

וגם לפי דעת התנא שלוקים על לאו שאין בו מעשה, צריך קרא דוהצדיקו... כי מקור דבריו הוא מעדים זוממין [ומוציא שם רע], ואילו לא גילוי מיוחד כאן, אף בכל התורה לא היה לוקה בלאו שאין בו מעשה (עפ"י תוס' להלן ד: ד"ה גמר; סנהדרין י. כתובות מה סע"ב. ע"ש תירוץ נוסף).

‘ואין משלמין את הכופר. קסברי כופרא – כפרה’ – שיטת הרמב"ם (עדות כ,ח) שדינם במלקות, כמו בעדות בן גרושה ובגלות. (וכבר דנו האחרונים מדוע לא יתחייבו לשלם דמי השור שרצו להפסידו, שהרי הוא נסקל – ע' קצוה"ח לה, ד' ומשובב"ש; מנחת חינוך מב; שו"ת אחיעזר ח"ג פ; אור שמח עדות שם).
 ואילו הרמב"ן והריטב"א כתבו שאין לוקים מפני שכופרא כפרה וחייבו לשמים ואינו חייב שבין אדם לאדם, ואין בית דין כופין על תשלומי כופר – הלכך גם העדים פטורים מכלום. ופרש הרמב"ן שזהו הטעם לכך שמשנתנו לא הביאה דין זה – לפי שאין העדים לוקים.
 והרמב"ם הולך לשיטתו (בהלכות נזקי ממון י,ד) שבית דין ממשכנים על הכופר הגם שהוא כפרה, ועל כן יש בעדותם עדות המחייבתו, לכך לוקים (עפ"י הגהות הגרא"ז מלצר על חדושי הרמב"ן).
 ולשיטתו, הסיבה שהמשנה לא הביאה דין כופר, יש לומר כיון שדין זה תלוי במחלוקת אם כופרא ממונא או כפרה, שלדעת האומר 'ממונא' – הרי דינם בתשלומין ולא במלקות, לכך לא שנה, דבפלוגתא לא קמיירי (ע' רמב"ן וריטב"א; ערוך לנר).
 ע"ע בדין כפיה על תשלומי כופר [ובגדרי תשלומי כופר, והנפ"מ בין 'כפרה' ל'ממונא'] במובא ביוסף דעת ב"ק מ.

– הקשו הראשונים, הרי גם גלות היא כפרה, ומדוע הוצרכנו למיעוט מיוחד, הלא מאותה סברה יש למעטם, דלאו בני כפרה נינהו?
 ופרש הרמב"ן לפי שדינו של הגולה מסור לאדם, שהרי אם יצא חוץ לתחום – נהרג, ועל כן הוה אמינא לעשות בהם כאשר זממו, לא כן כופר שעדותם אינה נוגעת לחיובים בידי אדם כלל, וכנזכר לעיל (וע"ע בריטב"א וערוך לנר).
 ולדעת הרמב"ם שגם בחיוב כופר ממשכנים, אולי י"ל שלאחר ששמענו מדרשת הכתובים שאין דין 'כאשר זמם' בגלות, ממילא מסברא יש לדמות כופר לגלות ולא לחיוב ממון, לפי שהוא כפרה כמותו. ומה שאמרו 'כופרא כפרה' אינה סברה לעצמה אלא רק לאחר שנתקבל הדין גבי גלות.
 וכן יש לדייק מדברי הרמב"ם, שכתב על כל ארבעת הדינים הללו שהעדים לוקין: 'ארבעה דברים אלו מפי הקבלה הן' – והלא לענין כופר אמרו סברא, ומה ענין ל'קבלה'? אלא מבואר שגם זה נכלל בהלכה שכל מידי דלאו חיוב ממון ולא מלקות ולא מיתה – לוקים, ואינה סברה בפני עצמה.

עוד הקשו, אמנם תשלומי כופר – כפרה, והעדים אינם בני כפרה, אבל סוף סוף רצו להפסידו ממון בכך שישלם את כופרו, ומדוע לא נפסיד להם מה שרצו להפסיד לאחיהם?
 ותרצו על פי האמור לעיל שחיוב תשלומי כופר – אין ב"ד ממשכנים עליו, הלכך כיון שהוא יודע בעצמו שאינו חייב – לא היה משלם כלל ולא היה נפסד, לכך גם הם פטורים.
 ואולם לפי השיטות הסוברות שממשכנים על תשלומי כופר, יש לתרץ לפי שעיקר עדותם הוא על מיתה בידי שמים, ולגבי המיתה הרי לא שייך 'כאשר זמם', ולכן אף מן הכופר שבא כתחליף למיתה – אין שייך לחייבם (עפ"י הריטב"א).
 הסבר נוסף כתב הגר"ש שקאפ בספרו שערי ישר (ו,ט): אמנם ב"ד כופים אותו לשלם, אך הכפיה באה כדי שיתכפר ולא משום השלמת חסרון ממון חברו, באופן שבהוצאת הממון היתה תועלת עצמית לנתבע, להתכפר בכך, ואם נבוא לחייב את הזוממים לשלם, יהיה זה תשלום ממון סתמי ולא להתכפר [וזהו כוונת רש"י שכתב שלא הרג שורם אדם]. ואע"פ שלפי האמת היתה כוונתם שישלם ממון סתם, שהרי לא הרג כלל ואינו צריך כפרה, אמנם אנו דנים לפי הגמרא-דין של ב"ד ולא לפי האמת, והגמרא-דין היה לכופו להתכפר בהוצאת ממונו.

וכתב לדון לפי זה שגם לענין החזרת רבית, יפטר עדים זוממים מאותו טעם כמו בכופר. וכ"ש לפי טעמו של הריטב"א, גם החזרת רבית דינה ככופר, שכפית הב"ד על ידי רצונו ואין ממשכנין אותו בע"כ.

ואין נמכרין בעבד עברי. סבר רב המנונא... – ברמב"ם (עדות כ,ח) משמע שבכלל זה כשהעידו על אחד שנמכר לעבד, והוזמו – לוקים ואינם נמכרים.

[וצריך לומר שמדובר שאין לו הפסד ממון בעדותם, שאינם מעידים שכבר קיבל את דמי מקנתו מן האדון, כי אם מעידים שכבר קיבל הדמים, הלא זממו להפסידו ממון מרובה, וחייבים לשלם ואינם לוקים. וכבר העירו מזה האחרונים (ע' גבורת ארי כאן; מנחת חינוך מב).]

והטעם שאינם נמכרים – מבואר בכלל הרמב"ם, שכל עדות שאין בה לא מלקות ולא מיתה ולא חיוב ממון, אם הוזמו – לוקים, ואף כאן אין בעדותם אחת מכל אלו. [ועוד, אילו היינו באים לקיים 'כאשר זמם' היה דינם להמכר, הגם שהיו יכולים לפדות עצמם בגרעון כסף מיד. ועל כך באה ההלכה שלוקים].

ונראה שזה שמבואר בגמרא 'אית ליה או לית ליה לדידיה או לדידהו', המדובר על עדות שגנב כפרש"י, אלא שהרמב"ם פרש שכלול בברייתא גם עדות על שנמכר. ומיושבות בזה קושיות האחרונים. וע' שו"ת אחיעזר ח"ג פ; שעורי ר' שמואל קדושין יח.

'אמר רבה תדע שהרי לא עשו מעשה [ונהרגים]...' – לפי הגירסא 'ונהרגים', שהיא היתה כנראה לנגד עיני רש"י, נראה מכאן שאף במיתה שייך קנס.

ולקמן (ה. ד"ה דבעידנא) כתבו תוס' בדעת רש"י שגם במיתה שייך דין מודה בקנס ואח"כ באו עדים פטור. ונראה דסובר רש"י שכל התורה מתחלקת ל'אשר יאמר כי הוא זה', דהיינו ממונא דמועילה בו הודאת בע"ד, ול'אשר ירשיען אלהים' – פרט למרשיע את עצמו, דהיינו קנסא דהודאת בע"ד פוטרת בו. מה שמחויב ועומד הוא ממונא, ומה שבית דין מחייבים אותו הוא קנסא.

ועוד נראה שאף אם כוונת רש"י שהודאת בע"ד פוטרת ממיתה, היינו דוקא אליבא דרבא, שהוא מרא דשמעתא לקמן ה. ואזיל רש"י לטעמי' (בב"ק ע"ה). דאית לי' התם אליבא דרבא מודה בקנס ואח"כ באו עדים פטור אע"פ שלא חייב עצמו בקרן, אבל אינו מוכרח דרש"י יסבור כן אליבא דהלכתא (מהגר"א נבנצל שליט"א).

דף ג

'באומר עדות שקר העדתי' – ואין זה ענין להלכה ש'אין אדם משים עצמו רשע' – כי לענין חיוב ממון נאמן אדם לחייב עצמו בכל אופן, הגם שאינו נאמן על פסולו, דפלגינן דיבורא. וכמו מי שהודה שהוא גנב, שמשלם לנגב על פי הודאתו (ריטב"א. וכיו"ב בר"ן פרק המדיר לענין עוברת על דת, שאע"פ שאין אדם משים עצמו רשע, נאמנת להפסידה כתובתה).

ועוד יש לומר שעתה בהודאתו הוא בא לשוב בתשובה, ובאופן זה שאינו פוסל עצמו עתה – נאמן (עתו' ב"מ ג: סד"ה מה; תוס' יבמות כה: ד"ה ואין; רש"י לעיל ב: ויש סוברים שאין אדם נאמן לומר שהרשיע במזיד, אפילו אינו פוסל עצמו עתה – ערשב"א מהרש"א ומהר"ם קדושין ג).